

ZAKOŃCZENIE

Głównym celem strategicznym większości koncepcji dotyczących rozwoju obszarów wiejskich jest poprawa jakości życia mieszkającej tam ludności, rozumiana jako zapewnienie odpowiednich źródeł utrzymania, umożliwiających tworzenie satysfakcjonujących warunków bytu społeczności lokalnej, a zatem z wyraźnym naciskiem na aspekt ekonomiczny. Spośród proponowanych sposobów podnoszenia poziomu życia za szczególnie pożądany uznać należy ideę zrównoważonego rozwoju (ZR), powszechnie rozumianą jako harmonijne współdziałanie systemu ekonomicznego, społecznego i przyrodniczego (szerzej w rozdziale 1).

Uznając priorytet celów społeczno-ekonomicznych w rozwoju lokalnym, zrównoważony rozwój zinterpretowano w badaniu jako rozwój społeczno-gospodarczy ściśle powiązany ze środowiskiem przyrodniczym, pozwalający na realizację oczekiwań i aspiracji społecznych w celu stworzenia pożadanego i odpowiedzialnego środowiska życia w nieograniczonej perspektywie. Z założenia ZR jest procesem złożonym, który implikuje dynamiczną integrację systemów funkcjonujących na podstawie kapitału naturalnego (środowisko przyrodnicze), kapitału wytworzonego przez człowieka – produkcyjnego (materialny) i finansowego oraz kapitału ludzkiego i społecznego.

W takim ujęciu zrównoważonego rozwoju, wymienionym kapitałom przypisano w badaniu trzy wymiary wzajemnie integrujące się: ekonomiczny, społeczny i środowiskowy. Realizacja tej koncepcji rozwoju ma zapewnić trwałą poprawę jakości życia nie tylko opierając się na podkreślonej integracji systemów, lecz także poprzez kształtowanie właściwych proporcji między ich elementami. Przygotowując założenia badawcze, ostatecznie potraktowano zrównoważony rozwój jako wypadkową trzech komponentów, przyjmując, że każdy z nich składa się z wyodrębnionych subkomponentów uznanych za najistotniejsze dla prowadzonych badań (szerzej rozdział 3).

Przeprowadzone badanie stanowiło próbę przełożenia „języka teorii” na „język empirii”. Jedną z głównych jego przesłanek było dążenie do zoperacjonalizowania ZR na

Zakończenie

szczeblu lokalnym, tak aby możliwe stało się przedstawienie zróżnicowania przestrzennego jego poziomu. Niejednoznaczność i ogólnikowość koncepcji ZR będąca główną przyczyną jej odmiennych, często swobodnych interpretacji, a umożliwiającą jednocześnie zastosowanie różnorodnych metod i technik pomiaru, znalazła też odzwierciedlenie w charakterze tych badań (więcej na ten temat w rozdziale 2). Problem zróżnicowania przestrzennego poziomu ZR, a więc ustalenie poziomu rozwoju jego komponentów i stopnia ich zrównoważenia oraz identyfikacja czynników decydujących w największym stopniu o ogólnym poziomie rozwoju składowych ZR to zadania niezwykle złożone i trudno mierzalne. Przede wszystkim oddziaływanie poszczególnych jego elementów na rozwój lokalny jest niejednakowe, ale zależne od siły i kierunku wpływu pozostałych czynników. Rozpoznanie tych powiązań wymaga dokładnego opisu rzeczywistości, w jakiej one funkcjonują. Dlatego uznano, że najbardziej odpowiednim sposobem poznania jej zróżnicowanego obrazu i zmian, jakie tam następują, jest analiza oparta na badaniach empirycznych.

Badania potwierdzają potrzebę operacjonalizacji poziomu rozwoju zrównoważonego, w celu stałej obserwacji zmian społeczno-gospodarczych oraz rzeczywistej i praktycznej realizacji idei ochrony bioróżnorodności (środowiska przyrodniczego). Podnosi to tym samym rangę badań przeprowadzanych właśnie dla takiego regionu, jak obszar funkcjonalny Zielonych Płuc Polski (w agregacji gminnej pod kątem jego dynamiki przestrzennej). Konieczność operacjonalizacji pojęcia zrównoważonego rozwoju wyróżnia wśród kluczowych tez zrównoważonej ekonomii Holger Rogall (2010, s. 39), który podkreśla, że (...) *nowe sformułowanie zasad (...) oraz nowych systemów pomiaru stopnia zrównoważenia i jakości życia powinno zapobiec zjawisku utraty sensu zrównoważenia*. Konkretyzacja koncepcji stanowi zatem pewnego rodzaju „tarczę” wobec zagrożenia, jakie niesie ze sobą wielość istniejących już definicji i interpretacji pojęcia zrównoważonego rozwoju. Jego zwolennicy są zgodni, że tę pojęciową erozję należy ograniczać przez sformułowanie klarownych zasad, reguł zarządzania i pomiaru, przy konieczności uwzględnienia metod ilościowych i jakościowych.

Wnioski i rekomendacje płynące z badań można podzielić na dwie grupy:

- 1) merytoryczne, będące pochodną wyników dotyczących poziomu i zróżnicowania przestrzennego zjawisk i procesów występujących na tzw. małych obszarach (w gminach) oraz wyodrębnienia kształtujących je w decydującym stopniu czynników oraz
- 2) aplikacyjne, będące odpowiedzią na pojawiające się na różnych etapach badania trudności czy niejasności wynikające zazwyczaj z ograniczonej dostępności materiału statystycznego (braku odpowiednich kategorii badawczych)

i niejednoznaczności koncepcji ZR, w szczególności przy adaptowaniu jej do założeń i rzeczywistości rozwoju lokalnego (wiejskiego). Problemy te wynikały też częściowo z kontekstualnego charakteru znacznej części zmiennych środowiskowych, (a *de facto* zjawisk opisywanych przez nie), co nie tylko uniemożliwiało przeprowadzenie stosunkowo prostej i jednoznacznej interpretacji, lecz przede wszystkim kształtowało w różny/wieloznaczny sposób relacje z innymi (opisywanymi) zjawiskami i procesami.

Oto najważniejsze wyniki i wnioski płynące z badania:

Rezultaty dokonanej analizy wskazują na współwystępowanie na obszarach wiejskich ZPP wysokiego poziomu rozwoju społecznego wraz z wysokim poziomem rozwoju gospodarczego. Jednak rozwój ten, choć współzależny na poziomie regionu, wyjaśniany jest w znacznym stopniu w oparciu o koncepcje wzrostu nierównoważonego – teorii polaryzacji. Stan nierównowagi obrazuje rozkład przestrzenny poziomu rozwoju komponentów, w którym silniej ujawnia się podział na obszary centralne i peryferyjne. Tym samym badania potwierdziły występowanie ogólnokrajowych tendencji w rozwoju regionalnym. Rozwój ów uzależniony jest od stopnia koncentracji przestrzennej kapitału (rzeczowego i ludzkiego), dlatego też najwyższy poziom rozwoju gospodarczego i społecznego obserwuje się w sąsiedztwie większych miast. Regionalne bieguny rozwoju społeczno-gospodarczego absorbują z otoczenia czynniki pozytywnie na niego wpływające, tym samym osłabiając rozwój peryferii. Zachodzi także sytuacja odwrotna – tzw. efekt dyfuzji, jednak jest on zwykle słabszy niż efekt drenażu kapitału (z peryferii do centrum), o czym więcej w rozdziale 4.

Poziom rozwoju środowiskowego, który w sensie koncepcyjnym oparty został na założeniu, że działalność człowieka wywiera presję na środowisko przyrodnicze i jest przyczyną jego degradacji (stąd badanie go w układzie presja-stan-reakcja), nie wykazał istotnej statystycznie współzależności z poziomem pozostałych dwóch komponentów. Skoro kierunek wpływu ma charakter ambiwalentny, zatem środowisko przyrodnicze może być zarówno barierą, jak i bodźcem w kształtowaniu lokalnych warunków życia i gospodarowania mieszkańców obszarów wiejskich ZPP.

Gminy o wysokim poziomie rozwoju komponentu środowiskowego odznaczają się wysokim stopniem zrównoważenia rozwoju (quasi-idealnych proporcji komponentów/najmniejszej odległości od optimum, uwzględniając lokalne uwarunkowania). Im wyższa atrakcyjność środowiska naturalnego i jego ochrona, tym wyższy stopień zrównoważenia komponentów rozwoju, równocześnie tym niższy poziom warunków życia (rozumianych tutaj jako niski poziom wyposażenia infrastrukturalnego gospodarstw domowych, znaczny udział osób korzystających

Zakończenie

z pomocy społecznej i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł utrzymania (patrz wyniki badań empirycznych przedstawione w rozdziale 5).

Najwyższy poziom rozwoju komponentu środowiskowego zanotowano na obszarach objętych w dużym stopniu Europejską Siecią Ekologiczną Natura 2000. Prawie 20% jednostek o najniższym stopniu zrównoważenia to w 90% gminy o zerowym udziale obszarów objętych siecią ESE N2000, jednocześnie intensywnie użytkowane rolniczo.

Natomiast nie wykazano istotnej i silnej statystycznej współzależności między komponentami poziomu rozwoju gospodarczego i społecznego a stopniem zrównoważenia. Wynika z tego zatem, że wysoki stopień zrównoważenia osiągały częściej gminy o wysokiej jakości kapitału naturalnego, przyrodniczego (przy niskiej presji na środowisko, wysokiej jego atrakcyjności oraz świadomej i intensywnej ochronie). Jednak wpływ kapitału gospodarczego czy społecznego gminy na stopień zrównoważenia rozwoju jest różnokierunkowy. Dlatego scenariusze rozwoju dla poszczególnych typów jednostek, uwzględniając osiągnięte przez nie wyniki, są tak różne. Nie ma uniwersalnej odpowiedzi, jaki kierunek rozwoju powinny przyjąć gminy ZPP. Każda z nich musi dążyć do określenia właściwych dla siebie proporcji komponentów, szukać kompromisu między celami środowiskowymi, gospodarczymi i społecznymi stanowiącymi o dobrobycie obecnych i przyszłych pokoleń mieszkańców.

Należy podkreślić, że skonstruowane wskaźniki syntetyczne oceny komponentów rozwoju zrównoważonego odnoszą się do zidentyfikowanego stanu (użyte zostały w badaniu o charakterze statycznym). Na ich podstawie można hipotetycznie wnioskować o kierunkach zmian trzech wymiarów ZR, a szerzej o możliwościach poprawy lub pogorszenia stopnia jego trwałości. Bardziej wnikliwe wnioskowanie wymaga jednak oceny zachodzących rzeczywistych zmian w sposobach gospodarowania zasobami przyrodniczymi, ekonomicznymi i społecznymi, czy badań nad ogólnie pojętą pojemnością trzech systemów (wymiarów ZR). Analiza nabrałaby wówczas charakteru dynamicznego, a tego zadania autorzy projektu tym razem jeszcze nie podjęli.

Struktura czynników kształtujących w największym stopniu ZR obszarów wiejskich ZPP została zdominowana przez determinanty rozwoju społeczno-gospodarczego. Rola zjawisk i procesów zachodzących w środowisku przyrodniczym była pod tym względem bardzo ograniczona i zawężona jedynie do zagadnień związanych z występowaniem zwartych skupisk roślinności naturalnej i powierzchniowych form ochrony przyrody. Bezpośrednio (w sensie statystycznym lub realizowanej procedury badawczej) zdecydowały o tym wyraźne różnice z punktu widzenia złożoności struktur czynnikowych opisujących kolejne składowe

ZR. Stosunkowo proste i spójne struktury, których przejawem były obserwowane silne korelacje między zmiennymi cząstkowymi i wysoki udział wyjaśnianej przez nie wariancji, występowały w komponentach gospodarczym i społecznym, natomiast odmienne charakterystyki zanotowano w przypadku komponentu środowiskowego (rozdz. 6).

Poszukując prawdopodobnych przyczyn złożoności ostatniego z komponentów i niejednoznaczności niektórych opisujących go zmiennych, należałoby w pierwszej kolejności wymienić stosunkowo (względem pozostałych składowych ZR) ograniczony dostęp do danych statystyki masowej, które w możliwie kompleksowy sposób charakteryzowałyby środowisko przyrodnicze w kontekście założeń koncepcji ZR. Możliwości poznania, wyjaśniania i prognozowania rzeczywistości społeczno-gospodarczej na poziomie lokalnym (gmin) oparte na danych ilościowych są bowiem w polskich warunkach znacznie szersze niż dotyczące środowiska naturalnego, głównie za sprawą większej liczby i różnorodności kategorii używanych w statystyce ogólnej do opisu takich zjawisk i procesów (w tym głównie ludnościowych).

Innym źródłem wysokiej złożoności, a nade wszystko wieloznaczności zmiennych środowiskowych są też bardziej obiektywne przyczyny wynikające ze specyfiki tego systemu, a w konsekwencji także i zmiennych ją opisujących. Świadczy o tym choćby kontekstualny charakter środowiska przyrodniczego, znajdujący odzwierciedlenie w ograniczonych możliwościach oceny opisujących go zjawisk i procesów w kategoriach pozytywny–negatywny. Badanie pozwoliło wyróżnić dwa typy wskaźników, których ocena może być niejednoznaczna. Zmieszane odpady komunalne w tonach na 100 mieszkańców to przykład pierwszego z nich. Nie możemy stwierdzić jednoznacznie, że wysoka wartość wskaźnika ma charakter jednoznacznie pozytywny lub negatywny dla środowiska naturalnego. W rzeczywistości zależy to od tego, co stanowi kluczowe kryterium dla dokonującego oceny. Fakt, że były zebrane, może być oceniony jako pozytywny, natomiast fakt, że nie są posegregowane – jako negatywny. Drugi typ możliwych do niejednoznacznej interpretacji wskaźników to np. obsada zwierząt gospodarskich w sztukach dużych na 100 ha użytków rolnych. W tym wypadku ocena zależy od punktu widzenia, czyli kto jej dokonuje. Wysoki poziom wskaźnika będzie z pewnością wartościowany jako pozytywny przez rolników, ale już niekoniecznie przez turystów lub ekologów, z powodu silnej presji na środowisko naturalne. Dodatkowo zmienne komponentu środowiskowego, w odróżnieniu do pozostałych, charakteryzowała znaczna dyspersja i asymetria wartości, wynikająca m.in. z częstej w przypadku kilku zmiennych sytuacji, kiedy „zjawisko nie występuje”, a wartość równa jest 0. Większą część zmiennych środowiskowych charakteryzuje też

Zakończenie

zazwyczaj znaczne rozproszenie wartości, dotyczące przede wszystkim zjawisk silnie zróżnicowanych w przestrzeni geograficznej (więcej w rozdziale 3).

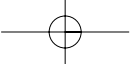
W świetle prezentowanych wniosków uzasadniony i konieczny wydaje się postulat ciągłego i szczegółowego monitorowania środowiska naturalnego w celu pozyskiwania i gromadzenia materiału statystycznego dla układów lokalnych (gmin). Część aktualnie dostępnych informacji na ten temat pochodzi z baz danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), lecz, o czym kilkakrotnie wspomniano, nie jest to materiał wystarczający do prowadzenia kompleksowych i interdyscyplinarnych analiz dotyczących małych obszarów (gmin). Konieczne jest stworzenie efektywnego systemu pozyskiwania danych środowiskowych na szczeblu lokalnym, a następnie budowy kanałów intensywniejszego niż do tej pory przepływu informacji między instytucjami szczebla lokalnego (dysponujących szerszymi możliwościami pozyskiwania danych z bliskiego otoczenia) i centralnego (gromadzącymi i przetwarzającymi dane). Niezbędna jest też ścisła współpraca między instytucjami centralnymi, umożliwiającą sformułowanie nowych kategorii badawczych/statystycznych kompleksowo odpowiadających na potrzeby – z jednej strony, badaczy podnoszących problem (najogólniej) powiązań gospodarki i społeczeństwa ze środowiskiem naturalnym, a z drugiej – społeczności lokalnych, dążących do przeobrażeń swojego otoczenia w zgodzie z zasadami ZR.

Nie mniej istotne jest też wypracowanie takiej metody badania ZR, a nade wszystko środowiska naturalnego, która uwzględniałaby jego szczególnie, kontekstualny charakter. Liczne niuanse i niejednoznaczności dotyczące w znacznie większym stopniu zagadnień przyrodniczych, niż społecznych i ekonomicznych, prowadzą nie tylko do interpretacyjnych „ślepych uliczek”, ale przede wszystkim wpływać mogą na wyniki badania, modyfikując zależności z innymi zjawiskami i procesami poddanymi analizie. Pożądana metoda badania ZR powinna też koncentrować się w pierwszej kolejności na kwestiach zależności (relacji) między elementami rzeczywistości opisywanymi przez zmienne, bo jedynie w taki sposób możliwe jest wyznaczenie wartości granicznych, powyżej lub poniżej których rozwój ma już znamiona nierównoważenia.

Potrzebne jest również dokonanie rewizji i modyfikacji polityk i strategii lokalnych, w celu uwzględnienia precyzyjnie sformułowanych zasad ZR w możliwie kompleksowy sposób (wykorzystując podejście holistyczne). Jak twierdzą badacze zrównoważony rozwój i rozwój wiejski powinny być postrzegane jako procesy przenikające się, przy czym podkreśla się, że relacje między nimi są zdeterminowane „zawartością” obu koncepcji rozwojowych i identyfikacją ich punktów wspólnych (Povilaitis, Steikuniene 2011). Im szersze (wielopłaszczyznowe) będą te związki, tym większe będą też szanse na dokonywanie kompleksowych przeobrażeń

społeczności lokalnych i otoczenia, w którym funkcjonują, co zapewnić może m.in. korzystanie ze wsparcia instytucjonalnego i finansowego wielu krzyżujących się, różnych w charakterze programów UE. A zatem nie tylko uwzględnienie w treści dokumentów strategicznych zagadnień dotyczących dbałości o zasoby przyrodnicze i dążenia do osiągnięcia sprawiedliwości społecznej (między i wewnątrzpokoleniowej), lecz także traktowanie ich na równi z dominującym w większości tego rodzaju opracowań wzrostem gospodarczym. Efektem tego procesu będzie ściślejsza integracja celów, zadań i środków koniecznych do przeobrażenia społeczeństwa wiejskiego w bardziej świadome swoich potrzeb, prowadzonych działań i oczekiwanych rezultatów, ujawniających się w różnych sferach życia i działalności człowieka.

Kończąc, autorzy pragną zaakcentować, że przedstawionych w opracowaniu zależności nie można jednak traktować jako uniwersalnych, zwłaszcza co do siły oddziaływania; należy je widzieć jako prawdziwe w odniesieniu do przyjętego zbioru. Otrzymane wyniki mogłyby ulec zmianie, gdyby w analizie zmieniono obszar badania lub gdyby uwzględniono inne niż przyjęte cechy. Dodać przy tym należy, że lista uwzględnionych w badaniu wskaźników nie jest idealna i zamknięta. Niemniej jednak dalsza ich optymalizacja czy modyfikacja zależna będzie zarówno od prac koncepcyjnych dotyczących zrównoważonego rozwoju, jak i dostępności odpowiednich danych i możliwości jego kwantyfikacji.

Zakończenie

